

Fantastične junakinje hrvatske usmene književnosti

Sanković, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:561600>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ana Sanković

**Fantastične junakinje hrvatske usmene
književnosti**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Ana Sanković
Matični broj: 0009083257

Fantastične junakinje hrvatske usmene književnosti

ZAVRŠNI RAD

Prijediplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/Talijanski jezik i književnost

Mentor: prof. dr. sc. Estela Banov

Rijeka, 1. rujna 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Fantastične junakinje hrvatske usmene književnosti* izradila samostalno pod mentorstvom prof. dr. sc. Estele Banov.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Ana Sanković

Potpis

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Štrige ili vještice.....	3
2.1.	Vjerovanja o izgledu i sprječavanju nastanka vještica.....	3
2.2.	Djelovanja i sposobnosti vještica	4
2.3.	Zaštita od djelovanja vještica	6
3.	Mòre	8
3.1.	Prepoznavanje i djelovanje morâ	8
3.2.	Zaštita od morenja	10
4.	Vile.....	11
4.1.	Podjela vila.....	13
4.1.1.	Vodene vile	13
4.1.2.	Nebeske vile	14
4.1.3.	Zemne vile.....	15
5.	Suđenice	18
6.	Zaključak.....	20
7.	Bibliografija	22
8.	Sažetak i ključne riječi	23
9.	Naslov, sažetak i ključne riječi (na engleskom jeziku)	24

1. Uvod

Pri stvaranju fantastike kao književnog žanra želja je da se ta priča ostvari u percepciji čitatelja koja će prilikom čitanja u recipijenta unijeti dozu nemira i nesigurnosti jer takva vrsta književnosti donosi nešto što nije provjerljivo i materijalno te se samim time protivi svemu onome što je usađeno u čovjekovoj svijesti (Kuvač – Levačić 2013: 5). Zbog toga je recipijent prepušten sam sebi da određene predaje protumači i predoči do kraja. Kao i drugi narodi i slavenski imaju bogatu usmenu književnost koju čine mnoge predaje, legende, mitovi i pjesme. Lirske usmene pjesme bile su upotrebljavane jer su se njima mogli obuhvatiti svi elementi zastupljeni u čovjekovom životu te je također i njihovo tematsko područje bilo neiscrpno (Botica 1995: 17). Tradicija usmene književnosti i njezinog proučavanja ima bitno mjesto u svim kulturama svijeta pa tako i u kulturi Slavena, a usko je vezano uz religiju i čovjekovo razumijevanje svega onoga što ga okružuje (Čulinović – Konstantinović 1989: 7). Iako se može naići na podatak kako su Slaveni štovali samo jednog Boga i njemu prinosili svoje žrtve, valja napomenuti kako se zanemarila druga činjenica koja iznosi da su oni također odavali počast i nadnaravnim bićima te, jednako tako, i njima prinosili žrtve (Balog 2011: 11).

Činjenica je da do druge polovice 20. stoljeća u Hrvatskoj, a niti u drugim slavenskim etnografskim radovima nećemo pronaći veliki broj zapisanih priča o nadnaravnim bićima već će se govor o njima više svoditi na opisivanje njihova izgleda, ponašanja, djelovanja (Šešo 2016: 9). Ipak nakon tog razdoblja uslijedile su promjene. Fantastične su junakinje hrvatskih usmenih predaja usko vezane sa sličnim likovima koje možemo pronaći u drugim južnoslavenskim i slavenskim kulturnim tradicijama. Upravo takvim komparativnim studijama i poveznicama usmene književnosti sa slavenskom mitologijom bavili su se Vitomir Belaj i Radoslav Katičić. Belaj u svom djelu, *Hod kroz godinu*, zapravo kreće od slavenskog bajoslovlja kako bi na kraju došao do onog hrvatskog jer tek tada može se dobiti prava slika hrvatske mitologije. Pri spomenu riječi bajoslovlje valja spomenuti kako je ono zapravo hrvatski naziv za mitologiju (Balog 2011: 11). Jednako kao i Belaj, Radoslav Katičić u svojem djelu *Vilinska vrata* sa pričom kreće od pretkršćanskog razdoblja donoseći priče i predaje koje su najuže vezane uz područja Hrvatske. Znanstveni rad ove dvojice autora vežemo uz razdoblje od 1998. do 2017. godine.

Tako su sa zapisivanjem predaja i legendi o istima također započeli Čulinović – Konstantinović od 1989., Čiča u 2002., Perić i Pletenac u 2008. godini, zajedno sa Lukom Šešo i

Evelinom Rudan čiji se radovi temelje na njihovim vlastitim terenskim istraživanjima. S toga “pričanje o nadnaravnim bićima neće biti shvaćeno samo kao način iznošenja podataka koje je vrijedno i zanimljivo sakupiti, nego će se posvetiti pozornost i samim načinima pripovijedanja” (Šešo 2016: 9). Na taj su način nastale priče koje su i danas poznate, a neke se već mogu pronaći i u zapisanom formatu. Mnoge će se predaje sadržajem razlikovat od mjesta do mjesta, iako je zapravo riječ o istoj predaji, i upravo je to ono što im daje dodatnu osobnost. Možda “do danas nismo dobili odgovor kako je i zašto čovjek “stvorio” nadnaravna bića, koja im je svrha, što uvjetuju i čime su uvjetovana” (Šešo 2016: 9), ali ne sumnjivo je to da su postala dijelom naših života te da svatko od nas zna barem jednu predaju koja govori o nekom nadnaravnom biću.

Pri pomisli na nadnaravna bića, vrlo vjerojatno će nam u misli doći prvenstveno ženski likovi kao što su vile, vještice, štrige i mòre. Upravo o njima, fantastičnim junakinjama hrvatskih usmenih predaja, biti će riječi u ovom završnom radu temeljenom na zapisima usmenih predaja, legendi, pjesama i mitova. Tko su bile, što su činile i gdje su obitavale zajedno sa saznanja o njima, njihovu životu, izgledu, ali i o utjecaju koji su imale na samog čovjeka. U radu nema riječi o modernim pričama i o nadnaravnim bićima kakva su u takvim pričama opisana, iako je poznato da su i te moderne priče zapravo izvedenice povijesnih predaja.

2. Štrige ili vještice

Jedno od najpoznatijih nadnaravnih bića zasigurno su vještice. Priče o njima su tako raširene da će svako područje imati svoj naziv za njih kao na primjer copernica, štriga, štrigo, višća. Možemo pronaći veliki broj zapisa priča, vjerovanja i predaja o njima te je zapravo nemoguće poslužiti se određenom literaturom o nadnaravnim bićima, a da u njoj ne pronađemo dio koji je posvećen vješticama (Balog 2011: 130). Priče i predaje o vješticama objavio je i Stipe Botica u svojoj *Hrvatskoj usmenoknjiževnoj čitanki*, a fragmente narodnih predaja i molitvi možemo pronaći u knjizi Vesne Čulinović – Konstantinović pod nazivom *Aždajkinja iz Manite Drage*, u knjizi Luke Šeša *Živjeti s nadnaravnim bićima* te u knjizi Borisa Perića i Tomislava Pletenca *Fantastična bića Istre i Kvarnera*. Dakako fragmente predaja o vješticama u svoju zbirku *Hrvatska bajoslovlja* uvrstio je i Vid Balog. Vješticama u Hrvatskoj bavili su se i određeni časopisi kao časopis *Kaj* čiji je glavni urednik bila Božica Pažur ili pak *Zbornik za narodni život i običaje*, koji je ujedno bio i prvi hrvatski etnološki časopis i u kojem je objavljena monografija o Samoboru Milana Langa. Vjerovanje o vješticama, kakvo poznajemo danas, nastalo je iz kršćanskih progona žena kada su se javljale neobjašnjive bolesti i prirodne nepogode (Balog 2011: 130). Kako nisu znali koga okriviti za ta “čudna” zbivanja, prozivali bi žene vješticama i proganjali ih. Mnogi hrvatski arhivi i danas čuvaju zapise o suđenjima vješticama i priznanjima žena koje su letjele na metli, trovale zdence ili sjedile na obrnutom stolcu (Balog 2011: 131). Progoni vještica su danas prestali te se to pripisuje tomu što se položaj žena u društvu uvelike poboljšao (Čiča 2002: 59), a znanstvene su spoznaje potisnule drevna praznovjerja.

2.1. Vjerovanja o izgledu i sprječavanju nastanka vještica

Na istarskom području vještica, to jest, štriga jedno je od najpoznatijih nadnaravnih bića, a vjerovanje u njihovo postojanje u nekim gradovima živi još i dan danas (Perić, Pletenac 2008: 17). Iako se u Istri većinom služe nazivom štriga, u ostatku hrvatskih krajeva ovo nadnaravno stvorenje poznatije je pod nazivom vještica. Iako smo nazivima štriga i vještica skloni pridruživati isto značenje, oni se zapravo razlikuju. “Problematičnost jednostavne zamjene pojma štrige sa vješticom proizlazi iz hrvatskog značenja skrivenog u riječi vještica koji se odnosi na znanje i implicira, ne urođenu moć, nego nešto što se uči” (Perić, Pletenac 2008: 18). Tako, sa druge strane, govori se da su štrige one žene koje imaju urođenu moć, a ta ista može biti i

nasljedna. Činjenica hoće li dijete, kada se rodi, biti štriga se može odrediti već pri samom porodu gdje se traže znakovi koji mogu implicirati na to, a jedan od najčešćih je rep kojeg štriga mora sakrivati kako ju se ne bi prepoznalo (Perić, Pletenac 2008: 18 – 19). Također je moguće da dijete na svome tijelu ima i posteljicu. Točnije, dijete se rađa u crnoj posteljici koja mu se mora, ukoliko se želi da postane štrigom, zašiti pod pazuh jer u suprotnom, bez svoje crne posteljice, gubi svoje moći (Perić Pletenac 2008: 19). Pri takvom rođenju veliku su ulogu imale babice u čijim je rukama zapravo bila sudbina tog djeteta te koja je mogla prešutjeti činjenicu da je vidjela znakove koji ukazuju na to da se radi o štrigi i tako aktivno sudjelovati u “stvaranju” štrige (Perić, Pletenac 2008: 21 – 22). Ukoliko se svjedoči takvome rođenju ono se “ne smije zatajiti jer će novorođenče postati vješticom” (Šešo 2016: 76). Prema Evelini Rudan, predaje i priče o vješticama su zapravo sklop vjerovanja koji nema svoju svojevrsnu usustavljenost te s toga ne postoji niti određeni usuglašeni stav koji navodi fizičke razlike između štriga i onih žena koje nisu štrige, a tome u prilog ide i činjenica da se određena predaja o vješticama može razlikovati i unutar jednog mjesta (Rudan 2016: 216).

No pri prikupljanju građe o vješticama nije jednostavno doći do informacija o tome kako su one zapravo izgledale. Zapravo će rijetko koji kazivač ili kazivačica naglasiti kakav element o njihovu fizičkom izgledu već će se oni, možda, moći iščitati iz priče koja biva pričana, a neki od elemenata fizičkog izgleda koji se spominju su intenzivan pogled i neobične oči, starost, koja se uvijek veže uz spominjanje štriga, određena neobičnost u izgledu koja bi pri viđenju u ljude utjeravala strah (žene sa brkovima, noge okserice) te posjedovanje modrica po tijelu koje su bile uzrokom sudjelovanja u tučnjavi (Rudan 2016: 216 – 217). Čitajući priče iz Rumunjske mogu se objasniti modrice koje su zadobivale sudjelovanjem u tučnjavi. Govori se kako na noć Svetog Jurja ili Svetog Andrije napuštaju svoja tijela te jašući na metli ili na bačvi lete na kraj svijeta gdje se ponovo pretvaraju u ljude i međusobno bore cijelu noć (Šešo 2016: 73).

2.2. Djelovanja i sposobnosti vještica

Već pri samom nazivu štriga pomišlja se na nadnaravno biće koje ima zle moći no valja spomenuti kako te moći one ne mogu uvijek kontrolirati. Prema Evelini Rudan štrige zapravo vrlo rijetko mogu odlučivati o tome kada će se ponašati kao štrige i nanijeti nekome zlo što zapravo govori kako njihovo djelovanje nije uvijek u njihovoj volji (Rudan 2016: 220). Koliko se

god kroz priče protezala činjenica o tome kako štrige samo čekaju trenutak u kojem će nauditi nekome to zapravo i nije toliko točno. Također valja spomenuti kako one ne mogu utjecati na to hoće li kome učiniti nešto nažao, ali zato mogu utjecati na to kome će naštetiti te isto tako tu osobu mogu i upozoriti na svoje buduće štetno ponašanje (Rudan 2016: 221). One vještice koje su tvorile zlo nazivale su se tvarnicama ili trovalicama te nanose smrt ili bolest i stvaraju otrovne napitke (Čiča 2002: 54, prema Mažuranić 1975: 14 – 15).

Naširoko je rasprostranjena i priča o tome kako su sve vještice imale sposobnost letenja i to najčešće na metli. Let im je omogućavao da noću odlaze na mjesta svojih sastanaka, a netom prije bi morale izgovoriti čarobnu formulu, “ni o drvo ni o kamen, već u Pulju pod orah” (Šešo 2016: 78, prema Bogdan – Bijelić 1908: 307 – 308, Ivanišević 1987: 563, Manda Ivić, Anka Grabić itd.), koja im je omogućavala nesmetano letenje te su se morale namazati mašću od osobitog bilja (Šešo 2016: 78). Drugi izvori govore kako bi se vještice zapravo opijale otrovom te u snu, koji je bio izazvan opijatom, mislile kako lete i sastaju se sa vragom, a kasnije to sve prepričavaju kao stvaran događaj (Čiča 2002: 54 – 55, prema Mažuranić 1975: 14 – 15). Luka Šešo govori o tome kako su vještice na svojim sastancima vijećale o tome kome će učiniti šta nažao (Šešo 2016: 79) što je u potpunosti suprotnome onome o čemu govori Evelina Rudan, a to je da vještice nisu u svojoj volji imale sposobnost odluke nad time što će kome učiniti, ali se slaže sa time da su imale mogućnost biranja svoje iduće žrtve (Rudan 2016: 220). Spominje se i sposobnost vještica da se pretvaraju u životinje te u animalnom obliku lete na mjesta svojih sastanaka (Šešo 2016: 79). Boris Perić i Tomislav Pletenac govore kako bi štriga svoju dušu pretvarala u životinju te se ta činjenica direktno oslanja na elemente šamanizma gdje šaman ima sposobnost kontroliranja svoje duše iz sna, nakon što je pao u trans, te na taj način može komunicirati i sa nadnaravnim svijetom, a taj mu trans također dopušta i da, u periodu sna, prijeđe određeni put (Perić, Pletenac 2008: 20). Jasno se vidi kako su neki od izvora vještičju sposobnost letenja pripisali određenoj vrsti transa, bila ona uzrokovana nekom vrstom opijata ili duševnog stanja, a drugi jednostavnom sposobnošću vještica da zapravo lete.

Na području Dalmacije i Istre spominje se mogućnost duha vještice da se pretvori u muhu koja bi iz njezinih usta izašla otišla činiti zlo (Šešo 2016: 80). Ova transformacija im zapravo služi tome kako bi nakon svoje smrti mogli sačuvati barem djelić svoga života te, kako bi se i uspjele očuvati na životu, moraju zatražiti pomoć od života drugih s toga “izlaze iz grobova i piju krv, najčešće djeci” (Perić, Pletenac 2008: 21). Osim leta na svoja mjesta sastanaka, spominju se i

druga mjesta na kojima su se vještice nalazile. Jedno od tih mjesta, kako spominje Evelina Rudan, je raskršće, a mnogi kazivači mogu navesti i konkretne lokalitete na kojima su se ta raskršća nalazila i to iz razloga što su u tim određenim kazivačkim situacijama sudjelovali i drugi recipijenti, a ne samo sam kazivač ili kazivačica (Rudan 2016: 225). Osim što su postojala određena mjesta koja su bila poznata kao mjesta vještičjih sastanaka, također su bila poznata i određena vremena u kojima bi njihova moć bila kudikamo veća. Tako se navodi vrijeme Ivanja, rane zore, sumraka i podne kao vremena u kojima je djelovanje i snaga vještica bilo najjače (Rudan 2016 226 – 227).

I dan danas je poznat pojam uroka i urokljivog oka koji se i dalje veže uz vještice. Vjerovalo se kako su vještice bacanjem uroka nanosile ljudima velike štete, uzrokovale bolesti ili čak donosile smrt (Šešo 2016: 82). Evelina Rudan govori kako su vještice imale sposobnost nanijeti štetu iznošenjem pohvala nekoj osobi te ćemo upravo zato još i danas čuti osobe koje govore kako ne trebamo hvaliti nešto da na kraju to isto ne bismo urekli (Rudan 2016: 229). Kako je u prošlom vremenu život primarno bio orijentiran na poljodjelstvo i stočarstvo, “ljudi su se najviše plašili vještičjih napada u kojima bi im bile onesposobljene domaće životinje ili izvori preživljavanja” (Šešo 2016: 82). Osim napada na životinje Evelina Rudan navodi i ostala djelovanja štriga koja su uključivala izazivanje bolesti ili smrti kod ljuti te stvaranje neobičnih pojava kojima bi se štrige koristile većinom kako bi nekoga zastrašile (Rudan 2016: 231). “Najraširenije vjerovanje u uroke, kao izvore mnogobrojnog zla, još i danas je najbolje očuvano, ne samo u seoskim, već i u gradskim sredinama”(Čulinović – Konstantinović 1989: 70).

2.3. Zaštita od djelovanja vještica

Kako se već pri samom rođenju djeteta moglo znati hoće li ono biti vještica, jednako tako na to se je moglo i utjecati kako ono kasnije ne bi postalo štrigom. Već pri samome porodu bilo je potrebno uništiti znakove koji su odavali činjenicu da se radi o štrigi te djecu na taj način izliječiti ili novorođenče iznijeti na prozor te glasno objaviti da se rodila štriga (Perić, Pletenac 2008: 19). Kako je spomenuto da su poznata mjesta sastanaka vještica bila i raskršća tako se je i na njih moglo utjecati da bi se stvorila svojevrсна zaštita od napada vještica. Tako Evelina Rudan iz razgovora sa kazivačima saznaje da su se na raskršćima gradile kapelice i podizali žrtvenici (Rudan 2016: 225 – 226). Perić i Pletenac donose nam zapise o načinu liječenja zla koje bi

nanijela vještica. U tom bi se ritualu uzimala hrastova grana izrezana na trinaest komada koji bi se potom bacali u vodu, a prilikom bacanja svakog komadića bilo je potrebno izgovoriti i molitvu Očenaša, Zdravomarije i Slava ocu gdje bi svaki potonuli komadić ukazivao na prisustvo uroka (Perić, Pletenac 2008: 23 – 24). Jednako kako su ljudi odlazili na pričesti i mise kako bi se zaštitili od djelovanja vještica, molitve i pričesti su služile kao oblik pokore i za vještice kako bi se na taj način popravile (Šešo 2016: 85). U slučaju da se htjelo prepoznati više vještica odjednom, u razdoblju od sv. Lucije do Božića, trebao se izraditi stolac koji bi se na Božić donio u crkvu te bi se na istom sjedilo pod misom, a sjedenje na tom stolcu donijelo bi mogućnost prepoznavanja onih žena koje su bile vještice (Šešo 2016: 83). Već samim objavljivanjem, spoznajom, da je određena žena vještica, ona bi svoje moći izgubila. Još jedna od metoda za koju se vjerovalo, a u nekim se mjestima vjeruje i danas, da odbija vještice od toga da učine kome našao je oblačenje odjeće na krivu stranu.

3. Mòre

Samo ime morâ asocira na noć i snove koji se sanjaju tijekom noći te u čovjeka unose nemir i nelagodu. Ovu imenicu može se pronaći još u staroslavenskom, općeslavenskom ili indoeuropskom jeziku, a svoje je mjesto, u gotovo istom obliku, pronašla i u većini drugih jezika (Perić, Pletenac 2008: 51). Naizgled slična štrigama nekada se sa njima zna i poistovjetiti, ali u većini krajeva morâ se jasno razlučuje od njih. Već samo srodstvo sa štrigama jasno svrstava mòre među najstrašnija bića noćnog svijeta čiji se spektar zlih sposobnosti i moći širi zbog opće raširenosti njezine pojave na slavenskim područjima, ali se isto tako i izmjenjuje konstantnim prepričavanjem (Perić, Pletenac 2008: 52 – 53). Daleko najplodnije područje sa pričama o mòri je Istra, a predaje o njoj ćemo najčešće pronaći u raznim kronikama ili memoarima no, bez obzira na raširenost priča o njoj, podaci koji se referiraju na njezin izgled i njezino djelovanje su uvelike manji nego oni koji se odnose na vještice (Rudan 2016: 243 – 244). Vjerovanje u mòru seže utoliko daleko da se i Lilith, prva Adamova žena, sa njome poistovjećuje (Perić, Pletenac 2008: 54 – 55). Na različitim slavenskim područjima možemo pronaći različite nazive za mòru. Tako će se južni Slaveni koristiti nazivima morica, morava, morina, mura ili zmura dok će ju istočni Slaveni nazivati kikimorom (Šešo 2016: 58). Sama riječ mòra označava “teški osjećaj, duševna tegoba”(Anić 1991: 348), a povezujemo ju sa riječju moriti koja znači “mučiti (ob. o tuzi, brigama, nevoljama)” (Anić 1991: 348).

3.1. Prepoznavanje i djelovanje morâ

Prema Evelini Rudan, morâ ima sposobnost metempsihoze što čovjeku onemogućuje mogućnost raspoznavanja mòre prilikom njezinom djelovanja (Rudan 2016: 245). Metempsihoza zapravo označava “učenje o seljenju i obitavanju duše nakon smrti u različitim tijelima” (Bogdanov, Grlić i dr. 1969: 326). Također je zanimljiva činjenica da se u većini kazivanja priča o mòri kazivači služe neutralnim, to jest zamjeničkim, terminima kako bi se referirali na mòru i to iz razloga kako bi bili na apotropejnom oprezu odnosno paze na to da se, pričanjem i spominjanjem o mòri, ne bi urekli (Rudan 2016: 245) gdje se riječ apotropej odnosi na određene predmete, poput amajlije, molitve, uzrečice, čija je uloga odvratanje od nesreće (Klaić 1972: 85).

Različiti krajevi donose nam različita vjerovanja o tome kako mòre nastaju. Prema Luki Šeši ona nastaje od mrtve osobe ili u slučaju da ne kršteno dijete preskoči kokoš ili mačka te se u tom trenutku dijete najednom pretvori u odraslu osobu dok će mrtvac postati duhom, ali oboje će se nazivati mòrom (Šešo 2016: 61). Činjenica da se mòrom smatra osoba ženskog roda često će nas navesti da ju se poistovjećuje sa vješticom no u većini dijelova Hrvatske mòrom će biti smatrane djevojke dok će iste vješticama postati nakon što se udaju, ali je također moguće da djevojka postane mòrom nakon što iskusi neuzvraćenu ljubav (Šešo 2016: 61 – 63). Kako se o njoj uvijek pričalo koristeći zamjenice to je ukazivalo na određenu vrstu nestalnosti njezine pojave koja je proizlazila iz činjenice da se njezinu pojavu može vezati uz, ili pak da se može pretvoriti, u životinje, predmete ili duha (Rudan 2016: 246). Tako se i danas mogu u razgovoru čuti izrazi poput onog da crna mačka koja, i ako, nekome prijeđe preko puta donosi nesreću iz razloga što se crna mačka smatrala utjelovljenjem mòre. Evelina Rudan mòru je, pomoću sakupljenih priča, opisala kao pojavu koja je “dovoljno sitna da u jednom trenutku prođe kroz ključanicu, dovoljno teška da u drugom trenutku osjetimo njezinu težinu i dovoljno pokretljiva da slična mačku” (Rudan 2016: 246). Govoreći o volji i svjesnosti njihovog djelovanja, moguće je da niti one, kao ni vještice, nisu svjesne trenutka u kojemu će nekome učiniti nažao. Tako Evelina Rudan nailazi na predaje o tome kako je osoba koju je morâ u noći napala, tijekom dana sa njom ostala u dobrom odnosu, ali ipak druge predaje opovrgavaju tu činjenicu govoreći da je morâ svakog puta znala koga i zašto će napasti (Rudan 2016: 246). Ujedno se smatralo i da se morâ nakon što svane zora nanovo pretvara u običnu ženu (Čulinović – Konstantinović 1989: 99).

Kako se vjerovalo da morâ može poprimiti oblik duha to jest zloduha, vjeruje se da je ona tijekom noći ulazila kroz ključanicu u sobu osobe kojoj je željela nauditi te joj sjedala na prsa i na taj način iz nje izvlačila životni dah kojim se hranila (Balog 2011: 84). Neki zapisi govore kako za vrijeme dok sjede na psima čovjeka ujedno mu piju krv ili mlijeko (Šešo 2016: 63) te s toga Vesna Čulinović – Konstantinović tvrdi kako je morâ starije osobe pritiskala, a djecu bi sisala zbog čega bi dolazilo do oticanja dojki kod dojenčeta te bi se tako moglo saznati da se u sobi, u nekom trenutku u noći, nalazila morâ (Čulinović – Konstantinović 1989: 99). Drugi načini na koje možemo prepoznati da je morâ tijekom noći ušla u sobu su tragovi posteljine ostavljeni na tijelu osobe koju je mučila morâ koji su nastali iz razloga jer se osoba ulegla pod težinom tijela mòre (Balog 2011: 84). Neki kazivači tvrde kako najčešće napada djecu, dok drugi tvrde kako najčešće napada muškarce. Kao što je spomenuto da morâ nastaje zbog neuzvraćene ljubavi iz

tog razloga može tog muškarca, koji joj nije uzvratio ljubav, i napasti, ali isto tako može iz ljubomore napasti i ženu koju je muškarac odabrao umjesto nje (Šešo 2016: 66). Za razliku od vještice morâ nikada nije uzrokovala smrt već uvijek uzrokuje samo nelagodu i nemiran san (Balog 2011: 84). Već spomenuto sjedanje na čovjekova prsa uzrokuje oduzimanje daha, ali i nemogućnost micanja to jest svojevrsnu paralizu tijela iz čega se može zaključiti kako je glavna posljedica njezinog djelovanja upravo momentalna nemoć (Rudan 2016: 251 – 252) zbog koje čovjek nije u mogućnosti da se od njezina zla djelovanja obrani.

3.2. Zaštita od morenja

Među najkorištenije načine zaštite protiv morenja spadaju apotropeji odnosno određeni zaštitni postupci koji su se koristili u trenutku u kojem je morâ vršila svoj napad ili su bili korišteni preventivno (Rudan 2016: 252). Evelina Rudan apotropeje dijeli na verbalne i materijalne gdje se verbalni oslanjaju na izgovaranje basmi u kojima se nabrajaju sve one stvari koje mogu spriječiti mòru u njezinom djelovanju dok materijalni ukazuju na korištenje određenih predmeta, kao što je nož, zatvaranje boce ili crtanje zvijezde, na određeni način koji također djeluju tako da sprječavaju mòru u njezinom djelovanju (Rudan 2016: 252 – 262). Mnogi su smatrali kako mòru mogu sami uhvatiti. Tako Vesna Čulinović – Konstantinović govori da su ljudi vjerovali kako ako ostanu noću budni mogu uhvatiti mòru te tako raskrinkati njezin identitet ili ako ju se ne uspije uhvatiti valja ju pokušati raniti te idući dan, pomoću te iste rane, prepoznati o kojoj ženi je bila riječ (Čulinović – Konstantinović 1989: 99). Ako čovjek nije u mogućnosti učiniti nažao mòri, što je u trenutku njezinog napada teško, Luka Šešo navodi kako bi joj u tom trenutku trebalo obećati pozajmljivanje neke stvari, a najčešće je to bila sol (Šešo 2016: 70). “Takva svojevrsna magijska formula natjerat će mòru da idući dan dođe posuditi obećano. Pritom joj ne treba posuditi obećanu stvar jer, ako je mòra, neće moć “pišat” i svi će u selu znati da je mòra pa ju mogu kazniti” (Šešo 2016: 70). Kako se morâ povezivala sa štrigama tako kao vrsta zaštite može poslužiti molitva, jednako kao i kod štriga. Tako Luka Šešo iznosi predaje kazivača koji su tvrdili da su samo neki od najboljih svećenika mogli spriječiti mòru u njezinom naumu da učini kakvo zlo te bi ju natjerali da se ispovijedi, a ukoliko bi se ispovjedila i priznala svoja nedjela, izgubila bi moći (Šešo 2016: 71 – 72).

4. Vile

Prema Evelini Rudan i njezinim istraživanjima predaje i priče o vilama nisu niti blizu brojne kao one o vješticama ili morama, a pogotovo se rijetko susreću na istarskom području (Rudan 2016: 300 – 302). Ima govora i o tome kako je vjerovanje u vile pripadalo samo južnim Slavenima, ali nova istraživanja pokazuju kako je vjerovanje u njih postojalo kod svih Slavena osim baltičkih (Leger 1984: 140). Također i Zoran Čiča spominje kako su u vile vjerovali samo južni Slaveni dok je kod sjevernih Slavena izraz vila upućivao na određenu vrstu ludosti ili ludu (Čiča 2002: 75, prema Skok 1973, pod vila). Kako se je za vile govorilo da obitavaju na nepristupačnim područjima, tako Radoslav Katičić na području Hrvatske navodi Velebit kao mjesto na kojem su se one mogle pronaći (Katičić 2014: 81). Postojanje vila seže utoliko daleko da se u nekim predajama spominje kako su Adam i Eva htjeli, zbog vlastitog srama, prevariti Boga rekavši mu da imaju upola manje djece nego što je to zapravo bilo te su ta djeca koja su ostala zatajena postala nevidljiva i upravo su ona postala vile i vještice (Rudan 2016: 305 – 306, prema Lovretić 1990: 121).

Navode se kao “djevojke vječno mlade, s bujnom raspletenom kosom, kadikad odjevene u duge bijele tanahne haljine, s prozračnim krilima; vile se mogu učiniti i nevidljivima ako hoće” (Bogdanov, Grlić i dr. 1969: 618). Evelina Rudan opet navodi ekstremnu škrtošću i kod samih opisa vila to jest njihovog izgleda (Rudan 2016: 303), ali većina izvora se slaže sa činjenicom da su to bila stvorenja ženskoga obličja, izuzetne ljepote sa dugom plavom kosom obučene u bijelu haljinu. Sa tom činjenicom slaže se i Radoslav Katičić navodeći da vile mogu biti materijalizirane, onda kada zaprimaju oblik lijepih djevojaka, i dematerijalizirane, kada od jednom nestanu te ih se tada više ne može vidjeti (Katičić 2014: 81). Osim što su bile svojevrsnim simbolom ljepote, “za narod koji je vjerovao u vile ona je bila simbol sreće, čežnje, ljepote” (Šešo 2016: 24). Njihov se glas opisuje kao sladak i prijatan te ona osoba, koja ga je čula, nikad ga neće zaboraviti (Leger 1984: 142). Duga plava kosa, po kojoj su vile poznate u većini predaja, sadržava tajnu života vile te ako ona dopusti da joj netko iščupa samo jednu vlas, izgubiti će svoje moći i umrijeti (Sučić 2013: 69). Dakako mnogi zapisi spominju i činjenicu da su mnoge vile imale i krila. Radoslav Katičić govori kako su vile svoja krila prilikom kupanja znale odložiti sa strane, a ukoliko muškarac ta krila nađe vilu, kojoj krila pripadaju, može i oženiti (Katičić 2014: 81). No, kao i mnoga druga fantastična bića, vile se ne javljaju samo u

antropomorfnom obliku već se često mogu čuti priče u kojima one zauzimaju animalni oblik. Neki od istraživača navode kako su takva animalna obličja vrsta nakaznosti koja su nastala zbog kršćanske mržnje prema vilama (Rudan 2016: 304, prema Nodilo 1981: 484). Animalni elementi na vilinskome tijelu nagrđivali su njezinu pojavu postajući tako suštom suprotnošću idealnog antropomorfnog sklada koje su imale (Šešo 2016: 24). Ti animalni elementi na tijelima vila bili su najčešće kopita ili papci, na glavi su mogle imati male roščiće ili magareće, kozje ili ovčje noge umjesto ljudskih nogu (Katičić 2014: 81). Sa druge strane Vesna Čulinović – Konstantinović navodi kako animalan oblik kod vila nije postojao kako bi narušio njih sklad i ljepotu već je njime narod htio, zbog imanja životinjskih nogu, izraziti njihovu veliku spretnost i brzinu kojom su se mogle kretati po nepristupačnim prostorima upravo onako kako su to mogle činiti i koze (Čulinović – Konstantinović 1989: 92). Osim životinjskih nogu, spominje se i kako su imale krila uz pomoć kojih su mogle letjeti dok ćemo u Dalmaciji čuti i to da zauzimaju oblik sirene imajući, od struka prema dolje, tijelo ribe (Šešo 2016: 25), a ima govora i o tome da su mogle poprimiti izgled labuda ili pak da imaju tijelo žene, a noge labuda (Leger 1984: 143).

Također mnogi kazivači spominju činjenicu da su vile imale iznimnu snagu te s toga mnogi vjeruju u to da su upravo vile bile te koje su sagradile Pulsku arenu u jednoj noći, ali su vrijeme koje im je bilo potrebno za izgradnju loše izračunale te je iz tog razloga arena ostala nedovršena (Rudan 2016: 304 – 305). Govoreći o učinku koje su vile imale na čovjeka, većina istraživača vile je podijelila na dobre i loše vile, a ponegdje se spominje i treća skupina u koju spadaju vile koje su nekada dobre, a nekada zle. Radoslav Katičić navodi kako su vile nekada znale biti dobre i pomagati ljudima tako što bi ih liječile i davale im snagu, ali su isto tako znale biti i zle te im štetiti čineći da im stoka ugiba ili da im djeca umiru (Katičić 2014: 81 – 82). Vesna Čulinović – Konstantinović u svojim istraživanjima navodi kako su vile uglavnom činile dobro za čovjeka sve dok on ne bi nikome govorio o tome što je čuo i vidio te ukoliko bi prekršili taj svojevrsni zavjet šutnje vile bi ga kaznile, a prema autorici osveta vile koju se prevarilo bila je strašna (Čulinović – Konstantinović 1989: 93). O tome piše i Evelina Rudan navodeći situacije u kojima bi vila ušla u brak, imala djecu ili samo pomogla nekome govoreći kako je sve to volja i želja vile te u trenutku kada čovjek javno progovori o tom određenom događaju vila tu situaciju smatra kao zaposjedanje moći na što one nikako ne pristaju (Rudan 2016: 306). Zoran Čiča navodi kako mnogi zapisi govore o tome kako su vile imale veoma prisne pa čak i ljubavne odnose sa muškarcima, a reference na to možemo pronaći i u mnogim književnim djelima (Čiča

2002: 75). Nadovezujući se na odnos koje su vile imale sa muškarcima javljaju se nazivi vilenjaka, vilenika ili vilovnjaka u smislu koji je povezan sa time da je određeni muškarac bio miljenik neke vile te će tog muškarca vile zavoditi, pomagati mu pa čak i imati djecu sa njime (Čiča 2002: 82).

4.1. Podjela vila

Postoje tri vrste vila čiji se nazivi razlikuju ovisno o tome koje područje nastanjuju. Iako je iz opisa vilinskog izgleda prilično očito da su uvelike slične ljudima, za svoja staništa su ipak odabrale mjesta koja su udaljena od ljudi. S toga obitavaju među oblacima, u gorama ili planinama, na livadama ili u rijekama, jezerima ili morima (Sučić 2013: 69). Upravo je mjesto njihova prebivališta uvjetovalo kako njihovu podjelu tako i njihove nazive, ali i njihov karakter (Šešo 2016: 29). Tako danas poznajemo podjelu vila koja se dijeli na vile vodene, nebeske i zemne. “Prema tome, njihov karakter ima tri lica: dobre, zle i istodobno dobre i zle.” (Šešo 2016: 30). Prema Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom takva podjela, na dobre i zle vile, nastala je zbog toga što su prema vjerovanjima one stvari sa neba donose nešto dobro, ono što je ispod površine zemlje donosilo je uvijek zlo, a ono što se nalazi na površini zemlje je pak malo dobro, a malo zlo (Kukuljević 1851: 4).

4.1.1. Vodene vile

Ova se skupina vila dijeli u dvije podskupine. Prvoj pripadaju morske device ili morske diklice koje su na pola ribe, a na pola djevojke te nastanjuju morska područja (Kukuljević 1851: 18). Morske vile se još nazivaju i sirenama te je kod njih bio moguć animalni oblik u kojem su imale tijelo djevojke, a noge labuda ili su pak mogle u potpunosti preuzeti oblik labuda (Sučić 2013: 72). Druga su podskupina vile povodkinje. Kako bi se pokrio ostatak vodenog teritorija, ove vile obitavaju na područjima uz rijeke i jezera ili ako se niti jedno od toga dvoje ne nazire onda nastanjuju čak i bunare. Pošto su se ove vile uvijek nalazile u blizini nekog izvora, bilo to more, jezero, rijeka, govorilo se kako izvora ima onoliko koliko ima i vila te bi svaka ona voda blizu koje bi obitavala vila bila ljekovita (Sučić 2013: 73).

Ova je vrsta vila svrstana među one vile koje su uvijek zle. U navici im je uvijek mamiti lijepe mladiće koji ne mogu odoljeti njihovoj ljepoti i milom glasu te ih onda one povuku k sebi u ponor iz kojega se nitko nikada ne vrati (Kukuljević 1851: 18). Bile su visoke, vitke, blijede puti obučene u zelene haljine te pokrivena bijelom koprenom (Kukuljević 1851: 21). Pošto su vile za svoja staništa odabrale područja koja su udaljena od ljudi one i žele da se ljudi drže dalje od njihovih staništa. Dvor na kojemu su one živjele, prema češkim pričama, bio je napravljen od zlata, a nalazio se pod vodom među cvijećem (Kukuljević 1851: 21). Tako je poznato da su vodene vile često trovale pitku vodu kako bi ubile ljude (Šešo 2016: 32). Koliko su htjele da se ljudi drže podalje od njihova staništa govori nam činjenica da su znale držati stražu na mjestima gdje je bilo pitke vode kako ju ljudi ne bi mogli piti, a posebno su se znale biti zle kada bi netko zamutio njihovu vodu (Kukuljević 1851: 19). I u tim slučajevima smrt čovjeka ili veliko zlo, koji bi to naškodilo njihovom staništu, bilo bi zagarantirano. I diklice i povodkinje znale bi često ljudima stvarati nedaće na vodi. “U Dalmaciji govore da vodene vile uzrokuju oluju, buru i tuču, a nakon brodoloma može ih se vidjeti kako skaču po valovima” (Šešo 2016: 32). Njihov ples na valovima, nakon što su učinile ljudima nažao, jasno aludira na činjenicu koliko su uživale u tome da nanose nekome zlo. Takve su priče poznate i u unutrašnjosti Hrvatske, točnije na području oko Varaždina, gdje su vile znale uzmućivati vodu tako da bi podizale velike vjetrove koji bi rušili sve pred sobom, a osobi koja bi se u tom trenutku našla u čamcu ne bi bilo spasa (Kukuljević 1851: 21). Ovakvo bi nedjelo vile počinile u slučaju da su bile ljutite. Zapravo su vodene vile uvijek tražile izliku kako bi nekome mogle učiniti nažao, čak i onda kad za to nije bilo nikakve potrebe. “Kad vodne Vile neimadu prava uzroka da učine komu štogod zla, onda traže da ljude medju sobom zavade, pa se vesele, kad gledaju gde se ljudi medju sobom ubijaju” (Kukuljević 1851: 20). Prema zapisima Vida Baloga vile vodenice, kako su se nazivale, izlazile su u obliku labuda uoči Ivanjske večeri te bi skidale svoju labuđu kožu i plesale vilinsko kolo, a onaj muškarac koji bi tu labuđu kožu pronašao mogao bi se tom vilom, kojoj je labuđa koža pripadala, i oženiti (Balog 2011: 162 – 165).

4.1.2. Nebeske vile

Za razliku od vodenih vila, nebeske vile spadaju u skupinu vila koje su uvijek dobre. Uvijek su ovdje kako bi zaštitile čovjeka od bilo kakvog zla te ga imaju tendenciju darivati

zlatom, mudročću, snagom ili mu pak pomagati u obavljanju poslova (Šešo 2016: 31). Isto kao i vodene vile, nebeske se vile dijele u dvije skupine.

Prvu podskupinu čine one vile koje stanuju među zvijezdama. Na području oko Varaždina govori se kako su ove vile hodale zemljom, kao obične djevojke, dok svijeta još nije niti bilo no odlučile su se nastaniti među zvijezde u onom trenutku kada se je svijet promijenio (Kukuljević 1851: 5). Ove vile, koje su stanovale među zvijezdama, bile su poznate kao vile najduljeg životnog vijeka (Sučić 2013: 72). Druga se podskupina nebeskih vila odlučila nastaniti među oblake. Dok žive među oblacima igraju se sa munjama i promatraju zemlju na koju se znaju spustiti ukoliko je potrebno da obrane ljude od zla ili da im pak proriču sudbinu (Kukuljević 1851: 6).

Koliko su nebeske vile željele dobro ljudima govori nam činjenica da su bile i kadre poučavati žene. Ta priča dolazi iz Križevačke županije i govori kako je vila znala dolaziti na zemlju svakog starog petka kako bi učila žene liječiti, a žene bi morale zajedno presti, dok vila govori, jer ju u suprotnom ne bi mogle čuti (Kukuljević 1851: 7). “Kad se nauče, postanu vilenice” (Kukuljević 1851: 7). Govorilo se kako vile koje su se odlučile nastaniti među oblacima, nazivane još i oblakinjama, zapravo žive na dvoru Perunovom kojemu ujedno i služe tako što sakupljaju oblake i proizvode vjetar (Sučić 2013: 72).

4.1.3. Zemne vile

Kao što su se vodene i nebeske vile dijelile u dvije podskupine, upravo se tako dijele i zemne vile. Njihova je podjela na gorske i poljske (Kukuljević 1851: 7), a što se njihovog njihova karaktera tiče većinom su bile dobre “iako su ponekad osvetoljubive i maliciozne pa, ako im se prohtje, nanose zlo čovjeku” (Šešo 2016: 32). Samo njihovo ime aludira nam na područja koja nastanjuju, a to su šume, livade ili gore. Već samo njihovo stanište može nam reći nešto više i o njihovom izgledu. Zemne vile imaju životinjske noge, moguće konjske, magareće, kozje ili volovske, te ih to određuje kao teriomorfna bića (Šešo 2016: 32) gdje riječ teriomorfna upućuje na teriomorfizam što je “pojava u različitim mitologijama i kultovima da se neka božanstva, duhovi i demoni prikazuju u životinjskim ili poluživotinjskim likovima” (Bogdanov, Grlić i dr. 1969: 368).

Priče iz Hercegovine govore kako su zemne vile nastale tako da ih je sam Bog kaznio jer su kao djevojke bile odveć gizdave i umišljene te su im zbog takvog ponašanja noge bile pretvorene u životinjska kopita (Kukuljević 1851: 7). Moguće je da upravo zato što im je ljepota bila narušena uvijek nose duge haljine kako bi prekrile svoje noge. No o njihovom postanku postoji još izvora. Drugi izvor govori kako “se Vile radjaju iz stanovite trave što po livadah cvate i što ima koren nalik na glavicu crvenog luka. Ona trava u jutro rano za rosom ima na sebi nekakove bale. Iz tih balah, kažu, radjaju se Vile” (Kukuljević 1851: 7).

Gorske će vile, sudeći prema samom njihovom nazivu, nastanjivati gorska i planinska područja i to posebno ona zabačena kao što su jame ili planine. Neke predaje kazuju kako se planinske vile, unutar svojih pećina, mogu pretvoriti u zmije (Leger 1984: 143). Prema Kukuljeviću one se bave plesanjem, pjevanjem i sviranjem, a kada se spuste među ljude mogu im proricati sudbinu i liječiti ih te su zbog svojih proročanskih sposobnosti bile smatrane nadzemnim savjetnicima (Kukuljević 1851: 7 – 8). Kao sve vile i zemne su bile poznate po svojoj ljepoti. Tako su često mamile mladiće, a mnoge usmene pripovijetke govore o tome da su tim mladićima mogle rađati i djecu koju bi onda podmetale drugim ženama te da se ta djeca ni u čemu nisu razlikovala od ljudske djece osim u tome da su bila pametnija (Kukuljević 1851: 7 – 8). Sve vile su poznate kao pjevačice čijem glasu nitko ne može odoljeti. No ne može svatko razumjeti riječi njihovih pjesama već samo oni koji su vilama prijatelji (Kukuljević 1851: 10). Kako su birale tko će od ljudi razumjeti njihove riječi tako su i birale prema kome će biti dobre, a prema kome zle. U onim slučajevima kada bi bile dobre, darivale bi ljude i pomagale im, ali u trenutcima zla su ljude zarobljavale u pećinama ili im čak uzrokovale tešku bolest (Šešo 2016: 32).

Vid Balog imenuje još jednu vrstu u ovoj skupini vila, koristeći se predajama svojih kazivača, a riječ je o Hutoj vili koja ima kokošje noge i u rukama uvijek drži povosmo, to jest “poluobrađeni dio konoplje iz kojeg tek treba ispresti konac, a kasnije i tkaninu” (Balog 2011:156), te tako po šumi lovi ljude koji su joj se zamjerali (Balog 2011: 154 – 156). Ukoliko se čovjek nađe u šumi i u istoj zaluta, tada treba napraviti križ od dvije grančice te na njih staviti hranu i piće koji služe kao dar za Hutoj vilu (Balog 2011: 154 – 156).

Razlika između poljskih i gorskih vila bila je ponajviše u mjestu koje nastanjuju. Poljske vile, prema svome imenu, obitavaju na livadama i poljima. Govori se kako su ove vile u prošlosti darivale ljude, dok su oni još bili dobri, tako da su im polja uvijek rađala bez prevelikog truda, a pomagale bi im i oko berbe no odlučile su otići sa polja onda kada su se ljudi okrenuli jedni

protiv drugih (Kukuljević 1851: 17). Činjenica da nisu učinile nikakvo zlo ljudima, iako im se njihovo ponašanje nije svidjelo, govori o tome da su zaista poljske vile općenito bile dobre. Iako su se odlučile udaljiti od ljudi, i danas možemo pronaći mjesta na kojima se sastaju. Tako se često govori da na mjestima gdje su poljske vile plesale svoje kolo u krug rastu gljive, a unutar tog kruga čovjek ne smije zakoračiti kako mu se ne bi dogodilo neko zlo (Kukuljević 1851: 17 – 18). Poljske su vile također bile obdarene ljepotom i imale tendenciju zaljublivanja u mladiće. U Slavoniji se pripovijeda kako bi uz mladića, kojeg su odabrale, provodile svo svoje vrijeme pa čak i onda kada u njegovom krevetu nije bilo mjesta za nju ona bi sjedila iznad njegove glave i čuvala ga (Kukuljević 1851: 18). Svaki pokušaj toga da se poljsku vilu odvрати od njezina odabranika bio je neuspješan.

5. Suđenice

U različitim dijelovima Hrvatske možemo pronaći različite nazive za Suđenice. Tako se mogu čuti nazivi kao što su Rođenice, Rožanice (u slavenskim spomenicima), Rojenice ili Sojenice kod Hrvatskih kajkavaca i Slovenaca, Usudi ili Sudije na području Slavonije te Sricice na području Primorja (Sučić 2013: 14, prema Bogdanović). Prema Vidu Balogu Suđenice se navode kao tri vile (Balog 2011: 150) dok ih Nikola Sučić pak predstavlja kao tri sestre koje su bile divovske žene (Sučić 2013: 14) no oba autora ih navode kao bića koja su imala sposobnost utjecanja na sudbinu čovjeka, točnije djeteta. U noći kada je dijete rođeno Suđenice mu dolaze kako bi odredile njegovu sudbinu, a treća bi od njih imala zadnju riječ te bi određivala trenutak u kojem će, kasnije u svojem životu, dijete umrijeti te se ta Suđenica nazivala i Odsutnicom (Balog 2011: 150).

Vitimir Belaj u svom djelu donosi zapis bizantskog povjesničara Prokopija koji je još u 6. stoljeću naveo činjenicu kako Slaveni ne vjeruju u postojanje sudbine te kako istoj ne pridaju ikakvu važnost u životu, a kada je čovjekov život bio na bilo koji način ugrožen, Bogu bi prinostili žrtve kako bi se spasili od nesreće (Belaj 2007: 40 – 41). No pošto zapisi o postojanju Suđenica postoje još i danas, može se reći kako je zapravo vjerovanje u sudbinu kod starih Slavena postojalo, makar to bilo i podsvjesno (Balog 2011: 153). Sučićevi zapisi govore kako su Suđenice bile u službi boga Svaruna živeći podno stabla života na sedmom nebu koji je ujedno bio i dom boga Svaruna (Sučić 2013:13).

Kako je već rečeno, one djeluju po noći. Novorođenčetu prilaze držeći svijeću nad njegovom glavom te tada odlučuju o tome kakva će ga sudbina čekati (Sučić 2013: 14). Treća je uvijek imala konačnu riječ, ali i preostale dvije imale su pravo riječi. Te dvije Suđenice još su se nazivale Srećicama te se opisuju kao divne djevojke koje djetetu donose sreću, što i samo njihovo ime daje naslutiti (Sučić 2013: 14). Naspram njima treća Suđenica još se nazivala i Zlosrećom upravo iz razloga što je ona bila ta koja je određivala sudnji dan djeteta to jest dan njegove smrti, a opisuje ju se kao lik koji je uvijek bio namrgođen (Sučić 2013: 14). Navodi se kako je prva Suđenica djetetu pružala zdravlje i ljepotu, druga bogatstvo i znanje, a treća mu je donosila klupko koje je valjalo odmotati te bi njegova dužina odlučivala o tome koliko dugo će osoba živjeti (Balog 2011: 148). No zapisi govore kako se na određivanje sudbine moglo i utjecati. Tako je bilo potrebno, u noći njihova dolaska, “na stol postaviti sve najbolje od jela do pila, a pod

uzglavlje novorođenčeta staviti zlatnik” (Balog 2011: 148). Na taj bi se način Suđenice trebale udobrovoljiti te djetetu proreći bolju sudbinu.

Među najstarije studije o Suđenicama može se ubrojiti i opus rada Matije Valjavca. U pripovijetkama, koje je isti sakupio, uvijek se spominju tri žene koje su dolazile djeci obučene u bijelo, sa bijelom maramom na glavi, a svaka bi od njih u ruci nosila po jednu svijeću, svojom ljepotom podsjećale su na vile (Kračmanov Valjavec 1858: 76 – 91). Kao i u ostalim prikupljenim pripovijestima, i u ovima njihova je uloga bila da odrede sudbinu djeteta. Prve bi dvije izrekle dobru sudbinu, da će postati vojnik, general, svećenik, a treća je donosila vijest o tome kako će ono, u svojoj budućnosti, umrijeti te bi se to na kraju i obistinilo (Kračmanov Valjavec 1858: 76 – 91).

6. Zaključak

U radu su analizirane studije i tekstovi o nadnaravnim stvorenjima: vilama, vješticama, štrigama, mòrama i suđenicama te je naveden pregled koji donosi njihove glavne karakteristike, opisi nastanka, kako su djelovale te kako se od njihovog djelovanja moglo i obraniti. Stoljećima su predaje, priče i legende o ovim nadnaravnim stvorenjima bile prenošene usmenim putem, sa koljena na koljeno, te im se nije pridavala veća etnografska i folkloristička važnost. Danas se je to uvelike promijenilo te su fantastične junakinje postale dijelom mnogih suvremenih istraživanja etnografa, folklorista i ostalih istraživača usmene književnosti opisanih u literaturi. Zahvaljujući tome o njima možemo čitati u stručnoj literaturi, kao u tekstovima Eveline Rudan, Borisa Perića i Tomislava Pletenca, Vitomira Belaja, Radoslava Katičića i drugih spomenutih u ovom radu, koja nam donosi njihove brojne opise i karakteristike zapisane uz pomoć predaja mnogih kazivača i kazivačica.

Tako se, kroz zapise usmenih predaja dalo zaključiti da su vještice i štrige za čovjeka bile simbolom zla jer bi mu svojim djelovanjem zagorčavale život uzrokujući bolesti i smrt te čineći da stoka ugiba, a usjevi propadaju. Mòre su se znale uspoređivati sa vješticama i štrigama no njihov način nanošenja zla bio je manji jer nisu izazivale smrt već jedino tegobe prilikom spavanja. Za razliku od vještica, štriga i morâ vile su bile spominjane u pozitivnom kontekstu u kojemu uvijek daruju čovjeka, liječe ga, podučavaju i pomažu mu u obavljanju svakodnevnih poslova kako bi se on što manje sa njima morao mučiti. No sa prolaskom vremena i promjenom čovjekova ponašanja, na lošije, u kojemu su staništa vila i ostalih stvorenja bila uništavana, prema predajama odlučile su da ne valja pomagati svakom čovjeku već samo onim odabranima i rijetkima koji su tu pomoć stvarno i zaslužili. Kakav je život osoba zaslužila određivale su tri Suđenice. Od njih triju dvije su bile dobre i željele su svakom djetetu omogućiti ostvarenje najbolje i najsvjetlije budućnosti dok je treća odlučivala o njegovoj smrti.

Svakako se da primijetiti kako su, na području svih slavenskih zemalja, vjerovanja u mitološka bića bila vrlo slična pa tako i u ona bića ženskog roda poput vila, vještica, morâ i suđenica. S obzirom da se govori o različitim zemljama i narodima često će se posegnuti za različitim nazivima za slična stvorenja, ali pošto se na ovom mjestu radi o zemljama koja su geografski veoma bliska, i zapravo dijele brojne povijesne elemente, ti nazivi ukazuju na postojanje sličnih vjerovanja i povezanu kulturnu tradiciju. Bez obzira na nazivlje, opisi vještica,

morâ, vila i suđenica ostaju isti, kako u većini slavenskih zemalja, tako i u Hrvatskoj. Njihovo je djelovanje uvijek usko vezano uz samog čovjeka pošto svaka realizacija njihovih djela utječe izravno ili posredno, preko materijalne ili ne materijalne imovine, na čovjeka.

Prava i potpuna istina o njima se vjerojatno nikada neće saznati, ali ona poznata istina je ta da fantastične junakinje hrvatskog naroda čine veliki dio života i povijesti svih Hrvata te život kakav im je poznat ne bi bio potpun bez spoznaja koje se danas o njima znaju. S toga je veoma važno upoznati i, dakako, istražiti sva vjerovanja koja su očuvana u zapisima usmene književnosti iz onih starijih i, naravno, novijih vremena.

7. Bibliografija

- Anić, Vladimir: *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, Novi Liber, 1991.
- Balog, Vid: *Hrvatska bajoslovlja*, Zagreb, AGM, 2011.
- Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu*, Zagreb, Golden marketing – tehnička knjiga, 2007.
- Bogdanov Nada, Grlić Danko i suradnici; *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, knjiga 4, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1968.
- Bogdanov Nada, Grlić Danko i suradnici; *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, knjiga 6, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969.
- Bošković Stulli, Maja : *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, Konzor, 1996.
- Bošković Stulli, Maja: *Usmene pripovijetke i predaje*, Zagreb, Matica hrvatska, 1997.
- Botica, Stipe: *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Zagreb, Školska knjiga, 1995.
- Čiča, Zoran: *Vilenica i vilenjak*, Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2002.
- Čulinović – Konstantinović, Vesna: *Aždajkinja iz Manite Drage*, Split, Logos, 1989.
- Katičić, Radoslav: *Vilinska vrata*, Zagreb, Ibis grafika, Matica hrvatska, 2014.
- Klaić, Bratoljub: *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb, Zora, 1972.
- Kračmanov Valjavec, Matija: *Narodne pripovjedke u i oko Varaždina*, Varaždin, Josip pl. Platzer, 1858.
- Kukuljević Ivan Kukuljević Sakcinski: *Bajoslovje i crkva*. - "Arkiv za povestnicu jugoslavensku", I, str. 86-104; Zagreb, 1851.
- Kuvač – Levačić, Kornelija: *Moć i nemoć fantastike*, Split, Književni krug, 2013.
- Leger, Louis Paul Marie : *Slovenska mitologija*, U Beogradu, Grafos, 1984.
- Perić Boris, Pletenac Tomislav: *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Zagreb, Vuković & Runjić, 2008
- Rudan, Evelina: *Vile s Učke : žanr, kontekst i nadnaravna bića predaja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada; Pula: Povijesni i pomorski muzej Istre, 2016.
- Sučić, Nikola: *Hrvatska narodna mitologija*, Zagreb, Edicije Božičević, 2013.
- Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima : vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2016.

8. Sažetak i ključne riječi

Zapisi hrvatskih usmenih tradicija i usmena književnost drugih slavenskih zemalja svjedoče o vjerovanjima drevnih Slavena u postojanje različitih fantastičnih bića, posebice onim ženskim, fantastičnim junakinjama, kojima se bavi ovaj završni rad. Rad donosi pregled vjerovanja o fantastičnim ženskim likovima: vješticama, vilama, morâma i suđenicama govoreći o njihovom izgledu, djelovanju, utjecaju na čovjeka, ali i o njegovoj zaštiti od istih. Također se opisuju vjerovanja o način njihova nastajanja, doživljavanja i predočavanja fantastičnih junakinja s obzirom na različita geografska mjesta koja su uvjetovala raznolikost, naizgled sličnih predaja. Fokus je stavljen na usmene predaje iz davnina koje danas možemo pronaći zahvaljujući brojnim zapisima iskaza kazivača i kazivačica nastalim većinom od 19. stoljeća do danas. U ovom radu kao izvori korišteni su tekstovi autora koji su istraživanjem i zapisivanjem kazivanja znatno doprinijeli proučavanju usmene predaje kao usmenoga književnog žanra počevši od Matije Valjavca i Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Primarno su korišteni noviji zapisi autora poput Eveline Rudan, Luke Šeša, Vida Baloga, Zorana Čiče, Radoslava Katičića i nekih drugih folklorista i književnih teoretičara.

Ključne riječi: hrvatska folkloristika, hrvatska usmena književnost, hrvatske usmene predaje, legende, mitovi, mòre, nadnaravna bića, priče, Slaveni, slavenska mitologija, Suđenice, štrige, vile, vještice.

9. Naslov, sažetak i ključne riječi (na engleskom jeziku)

Title: Fantastic heroines of Croatian oral literature

Summary:

Records of Croatian oral traditions and oral literature of other Slavic countries bear witness to the beliefs of ancient Slavs in the existence of various fantastic beings, especially those female, fantastic heroines, which are the subject of this final work. The paper gives an overview of beliefs about fantastic female characters: witches, fairies, mere and Fates, talking about their appearance, actions, influence on man, but also about his protection from them. It also describes beliefs about the way in which fantastic heroines were created, experienced and portrayed, given the different geographical locations that conditioned diversity of seemingly similar traditions. The focus is on oral traditions from ancient times that we can find today thanks to the numerous records of the testimony of tellers, created mostly from the 19th century to the present day. In this paper, the sources used are the texts of the authors who, by researching and writing down the narrations, have significantly contributed to the study of oral tradition as an oral literary genre, starting from Matija Valjavec and Ivan Kukuljević Sakcinski. Primarily, recent writings by authors such as Evelina Rudan, Luka Šešo, Vid Balog, Zoran Čiča, Radoslav Katičić and some other folklorists and literary theorists were used.

Key words: Croatian folkloristics, Croatian oral literature, Croatian oral lore, fairies, Fates, legends, mere, myths, Slavs, Slavic mythology, stories, striga, supernatural beings, witches